

UOT 633.1:631.45:333

TAXILÇILIQ MƏHSULLARI BAZARININ ÖLKƏNİN ƏRZAQ
TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA ROLUC.C. ALLAHVERDİYEV
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

Taxılçılıq məhsullarının istehsalı və satışı ölkənin ərzağa olan tələbatının, emal müəssisələrinin xammala, təkrar istehsalın toxuma, heyvandarlıq sahəsinin və quşçuluğun yemə tələbatının ödənilməsində, bütövlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əvəzsiz rol oynayır. Taxılçılıq məhsulları bazarında tələb və təklifin formalaşmasını şərtləndirən amillərə əhalinin sayı və gəlirləri, ölkənin ehtiyacları, istehsalçıların daxili ehtiyacları, emalla məşğul olan müəssisələrin sayı və tələbatı, təbii-iqlim amilləri, istehsalçıların, satıcıların sayı və gəlirləri və s. təsir edir.

Açar sözlər: bazar, ərzaq təhlükəsizliyi, tələb, təklif, qiymət, xərc, alıcılıq qabiliyyəti, səmərə.

Ərzaq məhsulları bazarı cəmiyyətin tələbatının ödənilməsi və yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamaqla, əmtəələrin təkrar istehsalının həyata keçirilməsinin əsas vasitələrindən hesab edilir. Bazarlarda alqı-satqı münasibətlərini özündə əks etdirən satış sistemi yalnız məhsulların reallaşdırılması prosesindən deyil, həm də məhsul istehsalının başa çatdırılmasından sonra əmtəələrin satışa hazırlığı, onların qablaşdırılması, markalanması, saxlanılması və maliyyələşdirilməsi prosesindən ibarətdir. Ərzaq məhsulları bazarı əsasən kənd təsərrüfatında istehsal olunan əmtəələrin satış yeri olduğundan, onun fəaliyyəti və inkişafı kənd təsərrüfatı ilə bilavasitə bağlıdır. Yəni bu sahədə baş verən dəyişikliklər, o cümlədən kənd təsərrüfatının xüsusiyyətləri bu və ya digər şəkildə özünü bu bazarda büruzə verir. Bundan başqa, hər bir əmtəənin istehsal və istehlak xarakteri də onların müxtəlif satış xüsusiyyətlərinə malik olduğunu göstərir. Bazar münasibətləri təsərrüfatçılıq sisteminə və iqtisadi proseslərin inkişafından asılı olaraq daim təkmilləşir. Bu isə istehsal olunan məhsulun yalnız şəxsi istehlak üçün deyil, o cümlədən geniş miqyaslı istehlak üçün satış bazarlarına çıxarılmasını nəzərdə tutur. Deməli təkcə nə istehsal etmək deyil, həm də cəmiyyətin tələbatı öyrənilməklə kim üçün istehsal etmək, istehsal prosesində hansı istehsal ehtiyatlarından istifadə etmək və istehsal olunmuş əmtəələri necə reallaşdırmaq kimi məsələlər önə çıxır. Bu onunla izah edilir ki, mülkiyyətçilərin istehsal nəticəsində əldə etdikləri məhsulun həcmi artdıqca onlar öz fəaliyyətini genişləndirməyə, xüsusilə daha çox mənfəət əldə etməyə çalışır. Bunun üçün əmtəələr ilk növbədə bazarın tələbinə uyğunlaşdırılmalı, həmin məhsullar üçün əlverişli bazarlar müəyyənəldirilməli, nəhayət əhalinin tələbatı və yaşayış səviyyəsi nəzərə alınmaqla bazar dərinədən öyrənilməlidir.

Beləliklə, aqrar sahə məhsullarının istehsal və satışı prosesində yaranan qarşılıqlı əlaqələr, daha dəqiq

desək istehsalla istehlakın strukturları arasında birbaşa və dolaylı əlaqələr aqrar bazarın sistem kimi fəaliyyətinin əsasını qoyur. Qeyd edilənlər taxılçılıq məhsulları bazarı üçün də xarakterikdir.

Taxılçılıq məhsulları bazarı əmtəələrin kəmiyyət və keyfiyyəti, satışın şərtləri, qiymətlərin səviyyəsi ilə təklifin tələbləri arasında uyğunluq yaratmaq və s. kimi vəzifələr yerinə yetirməklə istehsal və mübadilə ilə bağlı bir sıra xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır: kənd təsərrüfatı istehsalı təbii-iqtisadi şəraitdən asılı olduğu üçün əmtəə istehsalçıları bazara çıxarılacaq, yəni təklif olunacaq məhsulların həcmi və keyfiyyətini tam nəzərdə saxlaya və idarə edə bilmir; əlverişsiz və qeyri-normal iqlim şəraitində məlumdur ki, gözlənilən məhsulun miqdarı və keyfiyyəti aşağı düşür (4). Təbii ki, bu zaman məhsulların rəqabət qabiliyyəti digər məhsullara nisbətən azalır. Əlverişli şərait isə əksinə, tələbatın həm əmtəələrin keyfiyyəti, həm də həcmi baxımından ödənilməsinə zəmin yaradır; əhalinin ərzağa olan tələbatının böyük qismini taxılçılıq məhsulları ödədiyi üçün bu məhsullara olan tələbat bir qayda olaraq artır və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, taxılçılıq məhsullarının istehsalı və satışı ölkənin ərzağa olan tələbatının, emal müəssisələrinin xammala, təkrar istehsalın toxuma, heyvandarlıq sahəsinin və quşçuluğun yemə tələbatının ödənilməsində, bütövlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əvəzsiz rol oynayır. Bütün bunlar taxılçılıq məhsulları bazarında tələb və təklifin formalaşmasını şərtləndirən amillərdir.

Kənd təsərrüfatında ərzaq üçün taxıl istehsalı zamanı əmtəə istehsalçıları öz təklifini ilk növbədə istehlakçıların tələbi baxımından tənzimləməyə çalışır. Çünki satış məqsədilə nəzərdə tutulan məhsula tələbin əsas hissəsi məhz onların əhalinin, dövlətin ehtiyat və sığorta fondunun, çörəkbişirmə sexlərinin, dəyirmanların, bəzi qida sənaye məhsulları istehsalçılarının və s.

İstehsalın digər hissəsi daxili ehtiyaclara - toxumla təmin olunmaya, həm taxılçılıq məhsullarına, həm də taxılçılıqdan əldə olunan məhsullara, heyvandarlığın quşçuluq da daxil olmaqla tələbinin ödənilməsinə yönəldilir. Qeyd olunanlar taxıl və taxıl məhsulları bazarının formalaşmasında əsaslı rol oynayır, onun fəaliyyətini və inkişafını istiqamətləndirir.

Taxılçılıq məhsulları bazarında tələbin səviyyəsinə müxtəlif amillər - əhalinin sayı və gəlirləri, ölkənin ehtiyacları, istehsalçıların daxili ehtiyacları, emalla məşğul olan müəssisələrin sayı və tələbatı, heyvandarlıq və quşçuluğun inkişaf səviyyəsi, təklifin səviyyəsi və s. təsir edir. Taxılçılıq məhsulları bazarında təklifin səviyyəsinə aşağıdakı amillər təsir edir: taxılçılıq altında olan torpaq sahələri, təbii-iqlim amilləri, istehsalçıların, satıcıların sayı və gəlirləri, elmi-texniki tərəqqinin istehsalata tətbiqi, idxalın həcmi, tələbin səviyyəsi, bazar qiymətlərinin səviyyəsi və s.

Əhalinin sayı və alıcılıq qabiliyyətinin tələbə təsiri onunla izah olunur ki, istehlakçıların sayının çoxluğu onlar arasında rəqabətə səbəb olmaqla bu və ya digər məhsulun alınmasına tələbin dəyişməsi ilə nəticələnir. Alıcıların sayının azlığı isə onların tələbatının ödənilməsinə müsbət təsir edir. Alıcılıq qabiliyyətinin yüksək səviyyəsi tələblə tələbat arasında nisbətən dəyişməsinə, yaxud onun yeniləşməsinə gətirib çıxarır və əksinə.

Ölkənin ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsi, yəni ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması strateji məsələ olduğundan bu, bazarda tələbi formalaşdıran əsas amillərdən birinə çevrilir. Bu həm də kütləvi təbii fəlakətlər zamanı ölkədə baş verə biləcək ərzaq probleminin həllində son dərəcə əhəmiyyət daşıyır.

İstehsalçıların daxili ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsinin tələbə təsiri müxtəlif istiqamətlərdə qiymətləndirilməlidir. İlk növbədə onların ərzağa, sonrakı mərhələdə isə heyvandarlıq və quşçuluqla məşğul olan müəssisələrin yemə olan tələbat nəzərə alınır. Deməli istehsalçının daxili tələbatının ödənilməsi səviyyəsi bazarda istehlakçıların tələbinə öz təsirini göstərir. Taxıl emalı ilə məşğul olan və taxıldan yeyinti məhsulları istehsalı üçün istifadə edən müəssisələrin sayı və tələbatının çoxalması təbii ki, istehlakçıların əhalinin tələbinə mənfi təsir edir və əksinə. Əslində istehsal və emal müəssisələri arasında integrasiya münasibətlərinin səviyyəsi də tələbatın ödənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır (3).

Heyvandarlığın, xüsusilə quşçuluğun inkişafı həm taxılçılığın digər məhsullarından, həm də taxıldan istifadəyə təsir göstərir. Taxılçılıqdan əldə olunan küləşdən yem məqsədilə istifadə olunması da taxılçılıq məhsullarına tələbin dəyişməsinə müəyyən dərəcədə təsiri ilə xarakterizə olunur.

Qeyd olunanlar dolayı yolla təkliflə də əlaqəlidir və təklif özü tələbin dəyişməsinə, tələbin dəyişməsi isə təklifə təsirini göstərir. Təklifin dəyişməsi müxtəlif amillərlə yanaşı taxıl əkini sahəsinin həcmindən asılı-

dır. Belə ki, taxıl sahəsinin genişləndirilməsi, yaxud azaldılması məhsul istehsalının müvafiq olaraq dəyişməsi ilə nəticələnir. Torpaq sahəsinin azaldılması, yaxud dəyişməz qalması zamanı elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi, o cümlədən yüksək məhsuldar toxumdan istifadə və s. istehsalın artırılmasında əvəzsiz rol oynayır.

Taxılçılıq məhsulları istehsalı təbii-iqlim amillərindən əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Normal şərait təklifin artımına zəmin yaratsa da əlverişsiz şərait istehsalın azalmasına səbəb olur. Həmçinin torpağın keyfiyyətindəki fərqlər dəmyə və suvarılan torpaqlarda məhsul istehsalına çəkilən xərclərin dəyişməsinə səbəb olur. Xərclərin yüksəlməsi təbii ki, istehsalın stimullaşdırılmasına mənfi, əks halda isə müsbət təsir edir.

İstehsalçıların sayı və gəlirləri təklifin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Çoxsaylı istehsalçının mövcudluğu rəqabətə yol açmaqla bərabər bazara çıxarılacaq əmtəələrin həcmnin artması ilə nəticələnir. Onların gəlirlərinin səviyyəsi isə bir tərəfdən əmtəələrin satış üçün hazırlanması və satışa çıxarılmasında, digər tərəfdən istehsalın təşkil olunmasında əvəzsiz əhəmiyyət daşıyır.

İdxalın həcmnin və bazar qiymətlərinin təklifə təsiri də müxtəlif istiqamətlidir. Belə ki, yerli istehsalın stimullaşdırılması üçün idxal məhsullarının həcmi və qiyməti yerli istehsalçıların maraqları nəzərə alınmaqla tənzimlənməlidir. Eyni zamanda, bazar qiymətlərinin səviyyəsi elə limitdə dəyişməlidir ki, təklifin həcminə bu amilin mənfi təsiri özünü əhəmiyyətli şəkildə büruzə verə bilməsin. Əksinə, istehsalın stimullaşdırılması üçün əlverişli şərait yaransın.

Taxılçılıq məhsulları bazarında tələb və təklif qiymətlərinin formalaşmasında əsaslı rol oynasa da bu proses çoxsaylı amillərlə əlaqəlidir və bu amillər bazarın səmərəliliyində əhəmiyyətli rol oynayır: taxılçılıq məhsullarının növündən asılı olaraq qiymətlərin səviyyəsi. Həmin qiymətlərə dövlət satınalma qiymətləri, müqavilə qiymətləri, təminatlı qiymətlər, birja qiymətləri, topdan-satış və pərakəndə satış qiymətləri və s. aiddir; məhsulların mübadiləsinə görə ödəmələrin növləri və müddəti (əmtəyə görə pulun əvvəlcədən ödənilməsi, avans şəklində ödəmələr, nəgd pul ödəmələri, əmtəə mübadiləsi və s.); istehsalda çəkilən xərclərin səviyyəsi; müxtəlif regionlarda yerləşən bazarların qiymətləri arasındakı nisbət və s (2).

Qeyd edilənlər taxılçılıq məhsullarının ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasındakı xüsusi əhəmiyyətini təsdiq edir. Ona görə də taxılçılığın inkişafı üçün bir sıra proqramlar və qanunvericilik sənədləri qəbul edilmişdir. Həmin sənədlərdə əsasən aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur:

- taxıl bazarının strukturunu öyrənmək, taxıl bazarının iqtisadi üsullarla tənzimlənməsini həyata keçirmək;

- taxıl istehsalının artırılması üçün müvafiq investisiya, qiymət, kredit və vergi siyasətini həyata keçirmək;
- taxılçılığın inkişafını və toxumçuluğun elmi təminatını stimullaşdırmaq;
- taxılçılıq sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- taxılçılığın seleksiyası və toxumçuluğu, taxıl istehsalının artırılması, məhsuldarlığının və keyfiyyətinin yüksəldilməsini stimullaşdırmaq;
- taxılın və taxıl emalı məhsullarının istehsalı, tədarükü, saxlanması, satışı, habelə taxılçılığın maddi-

texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində kooperasiya və birgə fəaliyyət növlərinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və müvafiq stimullaşdırma tədbirlərinin tətbiqi (1).

Taxıl istehsalının stimullaşdırılması məqsədilə bu sahənin təbii fəlakətdən və digər risklərdən sığortalanması, qabaqcıl texnika və texnologiyanın tətbiqini təmin etməklə lizinq xidmətinin təşkili, texniki və aqrokimyəvi maddələrlə təchizat, habelə kənd təsərrüfatı texnikasının uzunmüddətli kreditə verilməsi də bu baxımdan əhəmiyyətli məsələlərdən hesab oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Taxıl haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 16 iyun, 2000-ci il. 2. Hüseynova X.M., Regional inkişaf proqramları: nəzəri və praktik məsələlər, Bakı: "Ozan", 2010, 224 s. 3. Quliyev E.A., Etibarlı ərzaq təminatı sistemi: kooperasiya və integrasiya problemləri, Bakı: "Elm", 2013, 308 s. 4. Система методов управления рыночными процессами (государство, регион, отрасль, рынок и торговля) Под общей редакцией академика Академии Коммерческих Наук РФ, доктора экономических наук, профессора А.Г.Самедова. Москва-Баку, 2010.

Роль рынка зерновых в обеспечении безопасности продуктов

Д.Д. Аллахвердиева

Производство и продажа зерновых продуктов, играет важную роль для обеспечения в потребности продуктов перерабатывающих предприятий в сырье, вторичной переработки семена, в животноводстве и птицеводстве в корме, в целом в безопасности продуктов питания.

На рынке зерновых продуктов на формирование потребностей и предложений влияет численность населения, доходы, потребности страны, внутренние потребности производителей, количество и потребности предприятий по переработке перерабатывающих предприятий, почвенно-климатические условия, число и доходы производителей и продавцов и др.

Ключевые слова: рынок, безопасность, продуктов, потребность, предложение, цена, расход, покупательная способность, выгода.

Of the market of harvests of manufacture of a grain of the food-stuffs safety of the country the role provide

J.J. Allahverdiyeva

Production and selling of the harvests of manufacture of a grain of the need, treatment establishments being of the country to the raw material, the weaving of the repeated production, it plays the non-substitutive part in the paying of the eat need of the cattle-breeding area and poultry keeping, provide completely food-stuffs safety country. The number of and come ets of the factors of demand and the number of and need of the inside needs of the number of and come of the population, country, producers, establishments being engaged in the market of harvests of manufacture of a grain with treatment, natural climate, producers, sellers it influences.

Key words: safety of market, food-stuffs, demand, offer, price, expense, purchasing capacity, fruit.